

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 48 Volume: 10 Issue: 48

Şubat 2017 February 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRKMENSAHRA'DAKİ KABUS KULESİ, DÜNYANIN EN YÜKSEK TUĞLA KULESİ

QABUS TOWER IN TURKMENSAHRA, THE WORLD'S TALLEST BRICK

Abdurrahman DEVECİ*

Öz

Bu makalede dünyanın en yüksek tuğla binası olan Kabus kulesi üzerine bir inceleme yapılmaktadır. Kabus Kulesi 10. yüzyılda (4. hicri yüzyılda) Al-i Ziyar sultanlarından olan Kabus Voşmgir tarafından yapılmıştır (1006). Bu kule, 2012. yılda, Unesco tarafından dünyanın en yüksek tuğla yapısı olarak ilan edilmiştir. Kabus kulesi İran'ın Türkmen sahra adlı bölgesinin Kümbet şehrinde yer almaktadır. Kümbet şehrinin eski adı Cürcan olup 20. yüzyılda Pehlevi döneminde adı Kümbet olarak değiştirilmiştir.

Kabus kulesi, ister mimari özellikleri, ister kullanılan yapı malzemeleri açısından önemli özelliklere sahiptir.

70 metre yüksekliğe sahip olan bu bina 15 metrelik bir suni tepe üzerinde kurulmuştur. Kulenin tamamen tuğladan yapılması, aynı zamanda içindeki teknik zarafetiyle tek parça bir tuğla gibi gözükmesi, onun sanatsal değerini oldukça artırmaktadır.

Bina sadeliği ve yalınlığı ile güzeldir. 10. yüzyılın mimarisinde bulunduğu gibi duvarlarında fazla süsleme görülmemekte ancak çevresinde kufi hatlardan oluşan yazıtlar bulunmaktadır. Bu yazıtlarda binanın banisi ve onun yapılış tarihi hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kabus Kulesi, Tuğla Kule, Kümbet, Mimari, Türkmen sahra.

Abstract

This article is a research on Tower Qabus so the world's tallest brick building. Qabus Tower in 10th century (4th century AH) is made by the Qabus Woshmgir, one of the sultans of family Ziyar(1006). This tower, in 2012. has been proclaimed as the highest brick building in the world by UNESCO. Qabus tower is located in the city of Gonbad from Iran Turkmen sahra. Old name of the city of Gonbad was Jorjan. Pahlavi period in the 20th century the name was changed to Gonbad.

Qabus tower, whether architectural features, whether in terms of building materials used, It has important features.

This building has a height of 70 meters, was built on an artificial hill 15 meters. To be entirely made of bricks of the tower, look like a brick in one piece with the technical elegance, It is quite boost her artistic value.

The building is beautiful with simplicity and sobriety. As to 10. century architecture is seen more decorations on the walls but around the tower has seen inscriptions written with Kufic. In this inscriptions, is given information the founder of the building and about the history of the construction that.

Keywords: Qabus Tower, Brick Tower, Gonbad, Turkmen sahra.

1) Giriş:

Bu makalede, Türk dünyasının mimarisinin en önemli şaheserlerinden biri tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu önemli eser Kabus Kule'si (Farsça: Borc-e Kabus) dur. Tarihi metinlerde Kümbet-i Kabus (Türkmence Telaffuzu: Kümnet Kabus, Farsça: Gonbad-e Ghabus/ گنبد قابوس)olarak da adı geçmektedir.

Bu makalede daha fazla Kabus Kulesi terimi kullanılmaktadır ki bunun birkaç nedeni vardır. Birinci nedeni Kümbet şehrindeki yerli halkın daha fazla Kule sözünü kullanmasıdır. Aslında yerli halk şehir dışına çıktığında da uzaklardan onu bir kule gibi görebilmektedir. İkinci nedeni genel olarak İran kültüründe dik irtifalı kümbetlere kule denir. Üçüncü nedeni UNESCO'nun bu yapıtı dünyanın en yüksek tuğla kulesi olarak ilan etmesidir. Ayrıca Kabus Kulesi'nin tam olarak Kabus Bin Voşmgir'in Metin içinde bu konu üzerinde duracağız.

Ancak Kabus Kule'si Kümbet mimari özelliklerini taşımakta ve türbe kültürü içinde yer almaktadır. Metin içinde detayları verilecektir.

Bu kule, 2012. yılda dünyanın en yüksek tuğla yapısı olarak Unesco'da kayda geçmiş (Unesco, 2011: 11) ve dönemin cumhurbaşkanı olan Ahmedinejadın da bulunduğu bir tören boyunca Kümbet şehrinde kulenin yanında bu haber ilan edilmiştir.

10. yüzyılda (4. hicri yüzyılda) Al-i Ziyar sultanlarından olan Kabus Voşmgir tarafından yapılan Kabus kulesi (1006), bin seneyi aşkın yaşıyla, ilk tuğla yapıtlarının en sağlam örneği ve tuğladan yapılan ant mezarların en kadimi ve ilk örneklerindedir.

Kabus kulesinin, 53 metre yüksekliğine rağmen, asırların devamında gerçekleşen yıkıcı depremlerin ve doğa afetlerinin karşısında istihkamla durması ve hasar almaması onun olağanüstü özelliklerindedir.

Kabus Kulesi birçok İranlı ve Batılı araştırmacının ilgisini çekmiştir. Araştırmacılardan biri olan Artur Pope İran Mimari adlı kitabında Kabus Kulesi hakkında duygusal ve şiirsel ifadelerde bulunmuştur:

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Türkmen sahra-İran Türkmeni, rahmandevceci@gmail.com

“Onun gücü yüksekliğinde, yalnızlık ve ıssızlığındadır; onun gücü şeklinde ve sade hacmindedir ki hiçbir yanlış laf ve tartışmaya izin vermez. Bina tam çıplaktır, kaderle mücadeleye giren bir savaşçı gibi, sonsuzlukla çatışan bir şair şehriyar gibi. Bu bina metanet ve azametiyle ölümün yenik düştüğünü sergilemektedir. Acaba böylesi bir ifadeli ve çekici türbenin ikincisi var mıdır? (Pope, 1984: 86).

Bu makalede Türkmensahra bölgesinden, Kümbet şehrinin tarihçesinden ve Ali-Ziyar sülalesinden genel bilgi verildikten sonra, Kabus Kulesinin tarihçesinden ve mimari özelliklerinden detaylı bilgi vermeye çalışılacaktır.

Makalede İran kaynakları, İngiliz dilinde kaynaklar ve Türk araştırmacıların yazıları incelenmiştir.

Makalenin sonunda Kabus Kule’si ve benzeri yapıtlar arasında bir karşılaştırma yapılarak ondan önceki İran’da ve Orta Asya’da ve ondan sonra İran’da ve Anadolu’da yapılmış benzer türbelere de değinilmiştir.

2) Türkmensahra Bölgesinde Bir Türbe:

Araştırmacının da yaşadığı ve büyüdüğü Kümbet Kabus şehri aslında bir Türkmen şehri ve erken tarihten beri Türkmenlerin ikamet ettiği bir bölgedir. Ancak Türkiye’deki araştırmacıların fazla yollarının düştüğü bir şehir olmadığını da söylemek gerekir. Genelde Türk araştırmacıların çalışma ve merak alanı Orta Asya sahası olmuştur. İran üzerine durdukları zaman da daha fazla İran’ın Horasan bölgesine ve Şiraz, İsfahan, Tebriz gibi büyük şehirlerine özen göstermişlerdir. Dolayısıyla Türkmensahra Türkmenlerinin en büyük şehri olan Kümbet Kabus ve orada bulunan dünyanın en yüksek irtifalı tuğla yapıtı birçok araştırma kitabında layık yerini alamamıştır. Hatta birçok sosyal-kültürel araştırmacı İran’ın kuzeyinde bulunan iki milyon nüfuslu Türkmen topluluğundan da habersizlerdir (Bkz. Deveci, 2010: 34-39).

Türk sanat tarihi kitaplarına bakıldığında bazılarında Kümbet kabus’tan hiç söz edilmemiştir. Örneğin Oktay Aslanapa’nın Türk Sanatı kitabında Orta Asya ve İran sanatından kapsamlı bilgiler ve açıklamalar verilmiş olsa da, bu yapıta hiç değinilmemiştir. Hakkı Önkal, Anadolu Selçuklu türbeleri kitabının başlangıcında 15 sayfalık bir bölümde Orta Asya ve İran türbelerini genel tarzda tanıtsa da Kümbet Kabus’tan hiç söz etmemiştir. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlarının Sanat Dizgisi: 45 olarak yayınladığı “Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı” adlı kitapta da Kabus Kulesinin tanıtımı yapılmamıştır. Ara Altun’un orta Asya’da Türk Sanatı ile Anadolu’da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi adlı 10 sayfalık değerli araştırmasında ondan söz etmemiştir. Türk araştırmacılarının bazılarının Türk Sanatını kapsayan eserlerinde o yapıta yer vermemelerinin nedeni Kabus Kulesi’ni Türk sanatı olarak kabul etmemeleri olabilir. Gerçekte de onun banisi İranlı bir sultandır. Ancak Kabus şehri ve Cürcan bölgesinin kadim bir Türk Yurdu olduğunu hatırlatmak gerekir. Türkmensahra- İranlı Tarihçi Eminullah Goli “Seyri Der Tarih-e Siyasi ve Ectemai-e Turkmenha” adlı kitabında (Goli, 1366 hş: 48) Tarih-i Beyhagi’den bir rivayet getirmektedir: Musut Gaznevi 26 Rebi-ül-evvel Pazar günü Ester Abad’a doğru gitmek üzere Cürcan’dan geçerken yerli bir Türkmen onun yanına gelip orasının hakiminden şikayetçi oluyor...

Demek Türkmenler o dönemde o bölgede yaşamışlar ve hala da hayatlarını sürdürmektedirler. Doksan yıl öncesine kadar da orada Türkmenden başka bir millet yaşamamış ancak 1924’ten sonra Rıza Şah Pehelevi’nin Türkmensahra’yı kendi istilasına aldıktan sonra Türkmenlere karşı siyasetiyle bölgeye diğer halkların göçüne yol açmıştır.

Kabus Kulesi Türklerin yaşadığı bir bölgede Türk olmayan bir sultanın isteğiyle yapılmış olsa da onun mimarinin kim olduğu belli değildir. Belki de orasının bir yerli sanatçısıdır.

Ancak Türkiye’de araştırmalarında bu önemli yapıta yer ayıran araştırmacılar da vardır. Örnek olarak Mustafa Cezar, “Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık” adlı eserinde, M. Oluş Arık “Erken Devir Anadolu - Türk mimarisinde türbe biçimleri” adlı çalışmasında, Gönül Öney, “İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi” adlı makalesinde Kabus Kulesi üzerinde incelemeler bulunmuşlardır.

Hatta Mustafa Cezar, adı geçen eserinde Kümbet Kabus’un inşa edilmiş bozkır alanının Selçuklulardan hayli gerilere giden zamandan beri Türklerin dolaştığı ve bulunduğu bir bölge olduğunu beyan eder. Cezar, Batılı araştırmacı Godard’ın bu konuda verdiği kısa bir bilgiye değinmiştir: “Nitekim Godard bir eserinde Kümbet-i Kabus hakkında verdiği yedi sekiz satırlık kısa bilgiler arasında bile, bu yapının Türkmen atlarının otladığı bozkırın ortasında bulunduğuna işaret gereğini duymuştur (Cezar, 1977: 328).

Cezar’ın bu ince bakışı ve dikkatini temcit etmekle şunu da vurgulamak gerekir ki o bozkır kadim eyyamdan beri Türkmensahra adıyla tanınmakta ve hala Türkmenler o bölgede yaşamlarını sürdürmektedirler. Kabus Kulesi Türkmensahra Türkmenlerinin milli simgesine dönüşmüş ve Kümbet Kabus (Türkmen telaffuzuna göre) teması Türkmen halı motiflerinde, görsel sanatları, şifahi edebiyatları ve folklorlarında büyük öneme sahiptir.

3) Türkmensahra Hakkında Genel Bilgi:

Günümüz İran’ında Türkmensahra adında bir eyalet bulunmasa da Türkmensahra olarak kabul edilen bölge İran’ın Gülistan ve Kuzey Horasan eyaletlerini içine alan geniş bir coğrafyayı temsil etmektedir. İran tarafından yapılan sosyal içerikli araştırmalarda etnik köken baz alınmadığı için Türkmensahra Türkmenleri hakkında ve özellikle bölgenin demografik yapısı hakkında net bilgi vermek çok zordur. Sadece bölgedeki nüfus dağılımı

hakkında tahminler yapılabilmektedir. Bu tahminlere göre Türkmenlerin nüfusu aşağı yukarı iki milyon olarak bilinmektedir (Deveci, 2010: 36).

Türkmensahra, İran'ın kuzey doğusunda yer alan bir bölgedir. Batıdan doğuya 400 kilometre uzunluğunda olan bu bölge, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Türkmenistan Cumhuriyeti, doğuda Bocnurd ve Deregez, güneyde ise Kuzey Elburz Dağları ile sınırlanır. Kümüş Tepe, Bender Türkmen, Simin Şehir, Ak Kale, Anbar Olum, İnce Burun, Hütten Küren, Negin Şehir, Kümbet Gavus, Kelale, Merave Tepe, Deregez ve Bocnurd Türkmensahra'nın şehirleridir. Ayrıca, Horasan Rezevi bölgesinin Türbet Cam şehrinde ve onun çevresinde de yaklaşık on bin Türkmen yaşamaktadır. İran'daki Türkmenlerin sayısı yaklaşık iki milyon olarak tahmin edilmektedir (Deveci, 2010: 53).

4) Cürcan (Kümbet) Şehri ve Sultan Kabus Hakkında:

Kümbet Kabus ismi (Farsça telaffuzu: Gonbad-e Ghabus) bu şehre 20. yüz yılın ilk yarısında Pahlevi hakimiyeti döneminde, verilmiştir. Aslında bu şehrin tarihi ismi Cürcan'dır. Cürcan ismi ise eski Esterabad şehrine verilmiştir. Bu makalede ise eski Cürcan ve bugünkü Kümbet Kabus şehriden söz edilmektedir.

Merkezi Cürcan şehrri olan Curcan bölgesi tarih boyunca İran'ın en önemli bölgelerinden biri olarak bilinmiştir. Cürcan'ın telaffuzu zaman boyunca Gurgan olarak değişmiştir. Eski Cürcan şehrinin merkezi Kabus kulesinin 3 kilometreliğinde bulunmaktadır. Tarihi bir şehir olan Cürcan'ın kuruluş tarihi İslam'dan önceki döneme dayanmakta olup o dönemde önce Hirkana ismiyle bilinmiştir (Akatabay, 2005: 8).

Pop Kabus Bin Voşmgir hakkında şöyle yazıyor: O alim bir kişi, şair hem de şairlerin hamisiydi. Hattat, müneccim, dilci, satranç oynamayı iyi bilen, cesur bir silahşor ve aynı zamanda talihsiz biriydi. Sonunda kızgın beylerinin eliyle öldürüldü. O güvenlik ve huzura hep önem verip kaderi savaşa çağırırdı. Onun karakterinin bütün özellikleri bu binanın özelliklerinde kendini göstermektedir(Pope, 1984: 86).

Kabus ile aynı dönemde yaşamış olan Hudud-ul-âlem'in belirsiz yazarı Cürcan hakkında şöyle yazıyor: "Geniş bir şehir. Tarımı, ekini, nimeti boldur. Dileman ve Horasan arasında yer almaktadır (Hudu-el-alem,1983: 143).

Tarihte değişik kavimlerin, Gaznelilerin Selçukluların ve Moğolların saldırısına maruz kalan Cürcan şehri yılların boyunda bir harabeye dönmüştür. Hamdullah Mostovfi'nin yazmağına göre 14. yüzyılda artık yaşanmaz hale gelmiştir (Unesco 2011: 33) Şimdiki Kümbet şehrinin güney batısında yer alan bu şehirden ancak sadece kalıntılar kalmıştır. Kabus kulesinin çevresindeki Kümbet şehri ise 20.yüzyılın başlarında Türkmenler tarafından kurulmuştur. Tabii ki o tarihten önce de Türkmenler çadır kurarak kulenin çevresinde yaşamışlardır (Ek 1). Türkmenler yeniden kurmuştur. Bu yeni şehri eski Cürcan şehrinin 3 kilometre uzaklığında (Sharbati, 2013: 229) tam Kabus kulesinin çevresinde kurulmuştur. Dolayısıyla bir Türkmen şehri olarak bilinmektedir. Gazneli döneminde Horasan bölgesinde yerleşen Türkmenler, Cürcan'ı da içinde bulunduran, Hazar denizinden Horasan'a kadar uzanan ve bugün Türkmensahra adında bilinen bölgede yerleşmişlerdir. Kümbet (Cürcan) ise bu bölgenin en büyük ve merkezi şehridir. Bu şehrin ortasında bulunan dünyanın en yüksek tuğla yapıtı, fersahlarca uzaklardan yolcuların ilgisini kendine çekmektedir.

Al-i Ziyar hanedanının hükümlerlerinden Şems-ül-maali lakabı ile bilinen Voşmgir oğlu Kabus'un döneminde Cürcan şehri başkent olarak belirlenmiştir(Cristoforetti, 2014: 147). Ali-i Ziyar hanedanının dördüncü ve en ünlü hükümlerini olan Kabus'un döneminde Cürcan büyük gelişmeler ve kalkınmaları kaydetmiştir. Kabus hükümdarlıkta çok acımasız ve şiddetli bir sultan olduğu halde, sanat ve edebiyata büyük özen göstermiştir. Kabus kulesi projesinin çalışması 1006. yıl sona ermiştir. Kule yüzünde kufi hatla 397 h.k. yılında yapımına emredildiği kaydedilmiştir (Setayeş, 2015: 145).

5) Türbe Mimarisi ve Kabus Kulesi:

Türk dünyasında kubbeli mezarların ilk örnekleri, İslam öncesinde Uygur Türklerinin arasında görülmüştür. Özellikle Hoço merkezindeki kubbeli mezar yapılarının geçiş bölgelerindeki prizmatik Türk üçgenleri ise bu türün erken örnekleri arasında değerlendirilmektedir (Altun, 1988 : 34).

İslam sonrası dönemde kubbeli yapı ilk defa Kubbet- üs-Sakhrâ'da görülmüştür. M. Oluş Ark "Erken Devir Anadolu- Türk Mimarisi" üzerinde bir çalışmasında şöyle ifade eder: " *kubbeli yapı plânı islâm âleminde ilk defa Kubbet- üs-Sakhrâ'da görülüyor...(Burada) Suriye - Filistin bölgesindeki ambulatoryumlu erken-hristiyan merkezî yapılarının etkisi açıktır. Bundan hemen sonra X. yüzyıl başından itibaren, Türkistan ve doğu İran'da türbe yapıları yayılmaya başlar*(Arık, 1969: 58).

Orta Asya ve İran coğrafyasında İlk türbelerin aslı İranlı Samanlılar tarafından yapıldığını ister Türk ister İranlı araştırmacılar kendi eserlerinde kaydetmişlerdir. Devamında 11. Yüzyıldan itibaren Curcan'da 1006 da yapılan Kümbet Kabus Mezar Kuleleri ortaya çıkıyor.

Mezar kuleleri ve Kümbetleri, İslam âleminde yaygın olan diğer türbelerden ve mezar anıtlardan ayırt etmek gerekiyor. Ara Altun'un ifadesine göre Farsça'da kubbe anlamında olan kümbet genellikle ölü gömme odası ile ziyaret yeri üst üste iki kat halinde düzenlenen yapılar şeklindedir. Kümbetlerin en belirleyici özellikleri de kubbe üstündeki külâhlardır. Bunların ilk örneklerini kule mezarlarda görmek mümkündür(Altun,1988:40). Burada eklemek gerekir ki Kabus Kulesi kubbe üstündeki konik külâhıyla kule mezarların günümüze kalan ve sağlam duran en eski örneğidir.

Türk dünyasındaki kümbetlerin form açıdan menşei sanat tarihçiler arasında tartışma konusudur. Türk dünyasında yaygın olan bir görüşe göre, İslam dünyası mimarisinin kümbet sistemi, kendi biçimini Türklerin göçebe hayatındaki kümbet şekilli çadırlarından almıştır. Bu görüşü savunan önemli isimlerden biri Oktay Aslanapa'dır (Bkz, 1999: 83-84). Tabii ki bu görüşü reddedenler de kabul edenler de vardır. Değişik eserlerde farklı görüşler karşımıza çıkacaktır. Ancak Kabus Kulesinin çevresinde yaşamış olan Türkmenlerin kümbet şekilli çadırları görülünce türbenin kümbeti ve o çadırlar arasında bağ kurmak çok da yersiz olmayacaktır. Rubruquis'in anlatmağına göre Yuvarlak gövde ve konik örtülü kümbetler Türk kağanlarının arabalar üzerine kurulmuş çadırlarına benzemektedir(Cezar, 1977: 326). Mustafa Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık adlı eserinde Rubruquis'e istinat ederek bu görüşü savunmakta, şöyle bir ifadeyle bulunmaktadır: *"Bu durum karşısında, çadır şekli ile mimari arasında fikir bağlantısı kurarak, çadırın mimariyi etkileyebileceğini hesaplamak, şüphesiz, soruna sosyal açıdan bir yaklaşım olacaktır. Bu tür yaklaşımlar, sorunu her zaman kesin bir sonuca ulaştırmaya bile yine de bir değer taşıdıkları muhakkaktır (Cezar, 1977: 326).*

Burada şunu da eklemek gerekiyor; Türklerin, özellikle de Türkmenlerin çadır biçimi, tanrıçılık inancından esinlenmektedir. Hatta Türk mitolojisinde Ak Öy veya Yurt adlı Türkmen çadırı tanrısı simgelediğine inanılmaktadır(Çoruhlu, 2010:21). Türkler tanrıçılık inancına göre göğü tanrı olarak görmekte ve çadırlarını yuvarlak olarak gördükleri göğe benzeterek yapmışlardır. Çadırların yuvarlak örtüsü yuvarlak veya konik kümbetlerin esin kaynağı olmuş, tanrı, gök ve çadır örtüsü arasındaki bağ mimari yapıtlarına da sızmıştır. İlaveten Türk edebiyatında da çoğu zaman gök bir kubbeye benzetilir(Gök Kubbesi). Farsçada da Gonbad-e Firuzei (گنبد فیروزه ای) "Firuze Renkli Kümbet" değimi çok kullanılır.

Cezar , adı geçen eserinde Kümbet'in esin kaynağı Türk çadırı olabileceği görüşünü kabul ettiğimiz takdirde, o gelişimin İranlıların yaptığı kümbetleri de etkileyebileceğini ifade ediyor: *" Türk çadırının mimari alanda yalnızca Türklerin kendilerini değil, onlarla yan yana, iç içe yaşayanları etkilemesi de düşünülebilecektir. Asya'da böyle bir etki, elbette ilk plânda İranlılar için sözkonusu olabilir (Cezar, 1977: 328)."*

Bu söylemlere dayanarak şöyle bir sonuç çıkarabiliriz. İlk Türbeleri İranlılar yapmış olsa da onlar yan yan yaşadıkları Türklerin çadırlarından esinlenmişlerdir. Farsların çoğu zaman Türklerin hakimiyeti altında (Gök Türkler hakimiyeti gibi) yaşadığını da düşünürsek bunu kabul etmek de gerçekdışı sayılmaz.

Bundan yola çıkarak "Kabus Kulesi, iki medeniyetin tam buluştuğu noktadır" diyebiliriz. Bu kule Türk yerleşimli bir bölgede İranlı bir sultan tarafından yapılmıştır. Ayrıca mimarının tam olarak hangi milletten olduğu belli değildir. Oradaki yerleşimli Orta Asya mimarisine hakim olan Türklerden de olabilir. Kulenin mimari özelliklerine bakıldığında Orta Asya'da gelişmiş olan kule ve konik kümbet tarzını devam ettirdiği ve aynı çizgide ilerlediği ortaya çıkacaktır.

6) Kabus Kulesinin Genel Mimari Özellikleri:

Kabus Kule'sini türbe mimarisi içinde değerlendirilir. Kabus Kule'si aynı zamanda kümbet adını da taşımaktadır (Kümbet Kabus) ve kümbetli yapıtların en eskilerinden biri sayılır. Hakki Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri adlı eserinde türbe hakkında kapsamlı bir tanımlama vermiştir: *" Türbe, İslâm dünyasında Türkler tarafından yaygınlaştırılan bir yapı tipidir. Toprak anlamındaki Arapça "türb" kökünden gelen türbe kelimesi, mezar üzerine kurulan binalara alem olmuştur. Ancak bu yapılar, kitabelerinde ve araştırmalarda yalnızca bu isimle anılmamakta, bununla birlikte, kubbe, kün- bed, meşhed, makbere veya ravza gibi değişik adlarla da ifade edilmektedirler. Araştırmalarda, dış örtüsü kubbe olan mezar abidelerine türbe denilirken külâhla örtülü olanlar, künbed olarak isimlendirilirler(Önkal, 1996:1)."*

Nitekim Kabus Kule'si külâhla örtülü türbelerden olarak aynı zamanda Kümbet-e Kabus adıyla da bilinmektedir.

Tepenin yüksekliğiyle beraber 70 metre yüksekliğinde olan Kabus kulesi dünyanın en yüksek tuğla yapıtıdır. Bu kule suni bir tepeyi taçlandırmakta ve 55 m yüksekliğindedir (Hiveçi, <http://www.bayragh.ir/modules/smartsection/item.php?itemid=114>). Genelde İran'daki türbeler bir tepe üzerinde yapılan anıtsal yapıtlardır. Kabus Kule'si bir taş kaide üzerinde külâh kadar tek bir ünite halinde yükselir (Öney, 1981: 43).

Kulenin yüksekliği tepe yüzünden kümbetin kaide altına kadar 37 metre, kümbetin yüksekliği ise kaide altından kule başına kadar 18 metredir ki toplamda 55 metre yüksekliği oluşturmaktadır. Tepenin 15 metre irtifasını da buna eklersek Kabus Kulesi'nin toplam yüksekliği 70 metre olacaktır (Hiveçi, <http://www.bayragh.ir/modules/smartsection/item.php?itemid=114>).

Bu yapıt Horasan ve Razı tarzı mimarilerin etkisi altında yapılmıştır (Pirniya, 1383hş.: 171). O dönemin mimarisinde fazla süs ve detaylar bulunmayarak yapıta sadelik ve yalnlık hakimdir.

Genelde Razı tarzı mimaride, sağlam ve güvenli malzemeler kullanılır, malzemeler dikkat ve hassasiyetle seçilir. Binaların duvarları üzerine motifler yapılır ve yazılar yazılır (Setayeş, 2015: 25). Parça parça kesilen tuğlaların bir araya gelmesiyle geometrik şekiller yaratılır. Bu tarzdaki tuğlalar büyük öneme sahiptir. Kabus kulesi başta olmak üzere dönemdeki binaların hemen hepsi tuğla ile yapılmıştır. İslam'ın sanatı ilk yıllarındaki durgunluğunu geride bırakmasından sonra,10. yüzyılda ortaya çıkan Razı tarzı, Moğolların saldırısına kadar

devam etmiştir. Bu dönemde İran mimarisi estetik ve güzellik açısından yeni deneyimleri kaydetmiştir(Akatabay, 2005: 24).

İran türbe mimarisinde İran türbelerinin bazı örneklerinde türbe etrafında taştan veya topraktan daire bir platform görülür(Öney, 1981: 43). Bu özellik Kabus Kulesi'nin alt çevre kısmında bulunmaktadır.

Kulenin altındaki tepenin 15 metre yüksekliği vardır. Kulenin temeli zemine kadar uzanmaktadır. Kulenin görüldüğü kısımlar ise şunlardan ibarettir:

1/42 metre yüksekliğinde olan kulenin alt kısmı, 10 yivli olan konik şeklinde bir konsoldur. Kulenin silindirik şeklindeki gövdesini, bıçak keskinliğinde olan on flanş kuşatmaktadır (Hillendbrand, 2006: 107).

Binanın gövdesi 10 köşeli yıldız şeklinde yivlendirilmiştir. Yıldız kolları, alt konsolu, onun benzeri olan üst konsola bağlanmaktadır. Gövdenin üzerinde ise konik ağır ve şevketli bir kümbet yer almaktadır (Otuz Üç Araştırmacı, 1984: 202).

7) Binanın Özellikleri ve Boyutu:

Kabus kulesinin binasını iki bölüme ayırmak mümkündür:

7.1) Temel, ayak ve gövde 7.2) Konik şekilli kümbet

7.1) Binanın temeli, ayağı ve gövdesi:

Bina temelini, sert zeminden başlayarak, tuğla ve diğer malzemelerin da kullanılmasıyla, 15 metre yüksekliği bulunmaktadır. İlk yapılışında binanın temelinde bir soğuk su mahzeni varmış ki şimdi onun sadece tonozlarının ayağı yerinde kalmıştır. Yılların devamında altın arayıcılarının kazılarının sonucunda mahzen yok olmuştur (Selimi, 1383 hş.: 171).

Kabus kulesinin dairevi gövdesi üzerinde, 10 adet 90 dereceli yivli köşesi (payandası) vardır(Unesco 2011: 26) Silindirik gövdesinin yatay kesimi ise, her parçası 1.60 metreden oluşan eşit mesafeli 10 dilimli bir yıldız şeklindedir.

Bina, on köşeli yıldız şekilli plana sahiptir. Onun iç yarıçap ölçümü 4,8 m, dairesel kubbesi 15.93m, gövde yüksekliği 36.14m, Kubbe kalınlığı en az 2.63m olarak ölçülmüştür (Mesbah, 2012:2)

Kulenin eni aşağıdan yukarıya giderek daralmakta, demek orantılı ve düzenli bir şekilde eni azalmaktadır (Hatemi,1993: 3). Yani kulenin gövdesi tam düzgün bir silindirik değildir.

Kulenin gövdesinin sade olmaması, yıldız köşeli olması estetik gücünü artırmaktadır. Ayrıca köşelerin kümbete doğru uzanması izleyicinin gözlerini doğru kümbete yönetmekte ve kulenin yükseklik telkinini artırmakta ve hatta yücelik hissini vermektedir.

Rabiner'e göre kulenin tepe yüzünden olan yüksekliği, kule ve tepe çevresi arasındaki mesafeyle eşittir (Rabino,1986:129).

Kabus kulesinin zemini normal büyük tuğlalarla döşenmiştir. Ancak bu düşeme kelenin yapıldığı tarihe ait değildir. Zira kulenin zemini birkaç kez araştırmacılar tarafından kazılıp al üst edilmiştir.

7.1.1) Kulenin Giriş Kapısı ve Süslemeleri:

Binanın kapısı güney doğu, güneşe doğru açılmaktadır. Kapını güneşin yükseldiği yöne açmak genelde göçebelerin çadır kurma tarzında yaygın olmuştur (Purcafar,1370 hş.: 137). Eskiden her zaman göçebe kavimlere ve göçebe hayata tanıklık eden Cürcan şehrinin bu tarzın etkisi altında kalması ve bunun Kabus kulesine de yansması bir olasılıktır.

Kapının eni 1.5 metre yüksekliği 5.55 metredir. Kapının hilal tonozunu süsleyen iki sade ama güzel mukarnası bulunmaktadır. Bu mukarnaslar İran İslam Mimarisinde kullanılan ilk örneklerdendir (https://fa.wikipedia.org/wiki/برج_گنبد_قاپوس). Mukarnas ve alçıdan desen ve motif yapma tekniği ondan sonraki dönemlerde büyük gelişmeler yaşamış ve İran mimarisin güzel özelliklerinden birine dönüşmüştür.

İran'ın Damegan şehrinde, 417 hk. yılında, Çehel Dohtaran (Kırk Kız) adlı kulenin giriş kapısının iki tarafında tuğla ve harçtan yapılan iki benzeri heykel bulunmaktadır(Akatabay, 2005: 41). Kabus kulesinin giriş kapısının iki tarafında da simetrik biçimde iki seki görülüyor ki binanın yapıldığı zaman onların üzerinde heykellerin yapılmış olabileceğini akıllara getiriyor. Öyle bir tahmin doğruysa o heykeller zaman geçiminde kırılmış ve onların yerleri restore edilmiş olmalıdır. O sekilerin farklı amaçlarla yapılmış olmaları da mümkündür.

7.1.2) Binadaki Yazıtlar:

İki dizi kemer gibi yazıtlar, kulenin gövdesini süslemiştir. Çok sayıda bulunan yazıtlar hem 8 metre yükseklikte bulunan alt dizide hem de yukarıdaki konik konsolun altındaki dizide görülmektedir (Setayes, 2015: 40). Yazıtların başı doğu taraftan başlar. Sultan Kabus, atalarının aksine Arap dilini benimsemiş ve o dönemde İslam dininin ve Arap dilinin etkisi altında yazıları Arap dilinde, Kufi hatla yazdırmıştır. O dönemde bölgede Pehlevi dili de yaygınmış. Örnek olarak Kordkuy'da bulunan Radkan kulesinin ve Sevadkuh'ta bulunan Lacim kulesinin yazıtları Pehlevi hattıyla yazılmıştır (Velvi: [http://www.cgie.org.ir/fa/news/2421/\(1\)---گنبد-لاجميم](http://www.cgie.org.ir/fa/news/2421/(1)---گنبد-لاجميم)). Ancak Kabus kulesinde Pehlevi hattı görmek mümkün değildir.

O yazıtlar sade, yalın ve her türlü süslemelerden yoksundurlar. Yazıtların boyutu, binanın tamamıyla orantılı bir uyum sağlamaktadır. Yazıtlar, uzunluğu 2 metre eni 80 cm olan tuğladan yapılan kalıplar içinde

yazılmıştır(Akatabay, 2005: 42). Kalıplar yarım yuvarlak tuğlalarla yapılmış yazılar ise kırmızı sade tuğla ile okunur bir şekilde yazılmıştır. Kabus kulesinin yazıtları, Radkan kulesi ile karşılaştırıldığında Kırmızı tuğlaların önemi orta çıkacaktır. Radkan'daki yazıtlar alçıdan yapıldığı için çoktan mahvolmuştur, ancak Kırmızı tuğlaların kıvamından dolayı, bin sene geçmesine rağmen, Kabus'teki yazılar ve kaydedilmiş tarihi, hiçbir bozukluğa uğramamıştır(Otuz Üç Araştırmacı, 1984: 291-202). Sadece bazı kelimeler mermi isabeti yüzünden bir az kırılmış ve dökülmüş durumdadır. Ancak yazıtın alt konsolda tekrar olması, oradaki anlamı korumakta ve ona daimi bir hayat vermektedir. On parçadan oluşan yazıtın ikinci bölümü giriş kapısının üst kısmında yer almaktadır.

Genel olarak üstte ve altta yazılan yazılar şunlardan ibarettir:

- 1- بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ir-rahman- ir-rahim / Bismillha- Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla
- 2- هذالفصرالعالی Bu bir büyük saraydır/ Haz-el- Kasr-el- âli /
- 3- للامیر شمس المعالی Emir Şems-ül- maali için/ le-el-emir şems-ol-maali/
- 4- الامیر بن الامیر Emirin oğlu emir / Elemir bin-el- emir/
- 5- قلوبوس بن وشمگیر Voşmgir oğlu Kabus /Kabus bin Voşmgir/
- 6- امر ببناته فی حیاته Hayattayken yapılmasına emretti / Emr bibinatoh fi haytoh/
- 7- سنه سبع و تسعین Üç yüz doksan / Seneteh seb'e ve tes'in/
- 8- و ثلثمائة قمریه Yedi kameri'de / ve Selmaeteh Kamariyyeh/
- 9- و سنه خمس و سبعین ve üç yüz yetmiş/ ve senete homs ve seb'eyn/
- 10- و ثلثمائة شمسیه Beş Şemsi'de / ve Selmâeteh şemsiyyeh/

7.2) Konik şekilli kümbet:

İran mimarisinde kümbetler Nar ve Rok olarak iki gruba ayrılmaktadır. İranda'ki ünlü camilerin kümbetleri çoğunlukla nar (kürevi) tarzında yapılmıştır. İsfahan Çarbag Medresesi ve İsfahan Mescit'i Cuma'sı Kümbeti Nar (kürevi) tarzında yapılan en iyi örneklerdendir. Rok tarzı kümbet genelde silindirik veya prizmatik bir kaide üzerine yapılır (Mecidi- Fardin Mehr, sayı115: 32). Bu tür kümbet ise üç gruba ayrılır. 1. Primidal Kümbet, Netenz'de Abdulsamed Türbe'si kümbeti gibi 2. Basamaklı Kümbet, Şuşta bulunan Danyal Türbe'si gibi, 3. Konik Kümbet, Kabus Kule'si konik örtülü bir kümbettir (Teslimi vd., 1381hş., 81). Aslında Kabus kule'si bugün ayakta duran ve sağlam kalan konik örtülü mimarlık eserlerinin en eskisidir. Konik kümbetli türbeler Türk coğrafyasında Kabus'tan önce de yaygın olmuştur ama eski dönemden kalanların arasından en sağlam ve kıvamlısı Kabus Kulesi'dir. Mustafa Cezar'a göre: "Şayet formunu doğuran fikir kaynağı daha batıdan gelmediyse, Horasan bölgesinde bundan önce yapılmış fakat zamanla ortadan kalkmış daha basit konik örtülü eserler olmalıdır(Cezar, 1977: 328).

Kabus kulesi tek döşemelidir. Kulenin çok yüksek olması ve tavadaki her hangi bir süsleme ve yazının gözlere görünmeyecek olması ve binanın sadeliğine de önem verilmesi nedeniyle, koniğinin iki kat döşemesine gereksinim duyulmamıştır (Hiveçi, <http://www.bayragh.ir/modules/smartsection/item.php?itemid=114>). Tavan tek katlı, ancak çok müstahkem ve maharetli yapılmıştır.

Koniğin başının aşağı kısmı boş gibi gözükür. Çünkü, tuğlalar dizildiğinde aralarında boşluklar bırakılmış. Konik kümbet özel tuğlalarla iki kabuk tarzında, kümbet içi ise normal tuğlalarla yarım yumurta şeklinde yapılmıştır

Hava çekmesi ve ışık alabilmesi için Konik kümbetin doğu tarafında bir gözenek bırakılmıştır. Andre Gedar'ın ifadesine göre: " Sultan Kabus, naşinin güneşin ilk ışıntılarının altında kalmasını istemiştir"(Gedar,1358hş:53). Gözeneğin doğu tarafta olmasını düşündüğümüzde bu ifade yersiz gözüküyor.

Yazıtların doğu taraftan başlaması da bununla ilgisiz değildir her halde. Ayrıca gözeneğin doğu tarafta olması, su ve karın onun içine girmesini engelliyor (Hiveçi, <http://www.bayragh.ir/modules/smartsection/item.php?itemid=114>). Bu gözeneğin üzerindeki tonoz iki taraftan tuğlalarla örülmüştür. Eni 74, 78 ve 80 cm arasında değişen hava deliğinin, yukarıya gittikçe eni daralmaktadır. Zemini büyük sade tuğla ile döşenmiş, duvar ve tavanının üzerinde 1.6 cm alçı ve kum karışımı sıvası bulunmaktadır(Otuz Üç Araştırmacı, 1984: 206).

8) İnşaat Malzemeleri:

8.1) Tuğla:

Kabus kulesinin tamamı kırmızı sert tuğla ile yapılmıştır (Pope, 1984: 86). Bu bina, tuğlayı en güzel şekilde kullanan yapıtlardan biri olarak bilinmektedir.

Zamanın geçidinde, tuğlaların rengi, güneş ve yağmurun etkisi altında değişerek altın rengini almıştır. Tuğlalar sert ve içleri dolu olduklarından dolayı müstahkem ve oldukça dayanıklıdır. Bu yüzden de 1000 yıldan fazla kuleyi dik tutmayı başarmışlardır.

Tuğlalar kare şeklinde 25X25 boyutunda olup çapları 5 cm ve 6 cm arasında değişmektedir(Akatabay, 2005: 31). Tuğlaların renklerinin aynı ve düzlüğünün eşit olması mimarların maharetini sergilemektedir. Konik kümbette kullanılan tuğlalardan başkası, tamamen aynı şekilde ve türdedirler. Ancak az sayıda tuğlalarda biraz değişen ölçüleri de görmek mümkündür (Meşkuti, 1970: 25).

Fakat kümbette kullanılan tuğlalar özel form ve kalıba sahiptir. Kollu tuğla veya köklü tuğla denen bu tuğlaların değişik ebatta kökleri ve gövdeleri bulunur. Aşağıdan yukarıya gittikçe kökü, genişliği ve gövdesi küçülüp koniğin ucuna kadar bu daralma devam eder (Otuz Üç Araştırmacı, 1984: 294-295).

Tuğlalar, alçılı harç aracılığı ile üst üste durur. Sonra kollu tuğlalar onların üstünde koyulur. O tuğlaları öyle kazıyarak birbirine bağlamışlar ki kümbeti izleyenler onu tamamen tek parça bir kronik tuğladan yapılmış gibi görürler. Böylece tuğlaların arasında derz yapmaya da gereksinin duyulmaz.

Kümbetin çatısındaki iniş açısı o kadar diktir ki üzerinde yağmur suyu duramaz. Dolayısıyla kümbet daha müstahkem ve dayanıklı kalır. Hatta kuşlar bile onun üzerinde oturamazlar(Otuz Üç Araştırmacı, 1984: 294-295). İran'da kollu tuğla sadece Kabus kulesinde ve Tabaristan eyaletinde bulunan Kordkuy şehrin Radkan kulesinde kullanılmıştır. Radkan kulesi, Kabus kulesinin küçük boylu bir taklididir.

Tarihi kaynaklarda Radkan kulesinin mimari "Ahmad Bin Omar" olarak kayda geçmiştir. Kabus mimarının de aynı usta olabileceği çak edilmektedir ancak bu konuda kesin bir bilgi yoktur(Gaemi, 1995: 182).

8.2) Harç:

Tuğlada ve derzde kullanılan harç, saruç türündendir. Saruç İran mimarisinde kullanılan en eski harçlardandır. Bu harç, imaretlerde, havuzlarda ve su depolarında işlem görür.

Bazılarına göre, kulede kullanılan harcın kireç ve kil karışımı olması mümkün çünkü zaman aşımında sertleşmiştir Ancak Andre Gedar'a göre onun harcı kireç, kum ve hamam yakıtından çıkan külün karışımından elde edilen saruçtandır(Gedar,1358hş:55).

Ahmad Tavassoli'nin yazmağına göre saruç harcı hala İran'ın bazı bölgelerinde kullanılır.

Ancak kulenin çevresinde yaşayan halkın inancına göre, kulede kullanılan harç yumurtanın ağıyla karıştırılarak yapılmıştır. Ancak bu söylence hiçbir tarihi kaynağa dayanmamaktadır.

8.3) Alçı:

Alçı, binanın iç kısmını sıvamak için kullanılmıştır. Binanın iç duvar yüzünün renkli alçı yaldızıyla kapatılmış olması mümkündür. Bu kaplamanın kalınlığı 1 den 5-6 cm e kadar değişmektedir. Onun kalıntıları binanın içinde 7-8 metre yükseklikten gözükmektedir(Akatabay, 2005: 36). Şu anda bu alçı sıvası o kadar toz dumanlı ve mattır ki ona bakarak ilk baştaki durumunu göz önüne getirmek imkansızdır. Ayrıca giriş kapısının çevresini süslemekte olup özellikle de mukarnaslarda alçı kullanılmıştır, fakat o süslemeler ve motiflerden bir çizgi benzerinden başka bir şey ortada kalmamıştır (Hiveçi, <http://www.bayragh.ir/modules/smartsection/item.php?itemid=114>).

9) Kulenin Yapım Amacı:

Kabus kulesinin yapım amacı üzerinde değişik görüşler mevcuttur:

9.1) En yaygın olan görüş, banisinin onu kendi mezarı olarak kullanmayı amaçlamasıdır. Rabino seyahatnamesinde bu konuda şöyle yazıyor:

"... kulenin zemininde dörtgen şekilli bir oyuk vardır ki şimdi onun içi boş duruyor. Hiç kuşkusuz orada Kabus Bin Voşmgir'in cesedi koyulmuş ancak kabir taşı yok edilmiştir (Rabino, 1986, s.138).

1899. yılda bir Rus delegesi kulenin içini 10/75 metrelik kazmışlar. Elde edilen sonuca göre tepenin suni olduğu belirlenmiştir. Tepe kumlarının içinde tuğla da kullanılmıştır. İkinci olarak Kabus'un cenazesi kulenin zeminine defnedilmemiş. O dönemde yaygın olduğu gibi cenazenin cam tabutta koyularak zincirle tavandan asılmış olması büyük bir olasılıktır(Hillendbrand, 2006: 107). Ancak ne cenaze ne de tabuttan eser bulunmamıştır.

Andre Gedar'da Rusların kazılarına istinat ederek: " Dolayısıyla Kabus'un zeminde defnedilmediğini söylemek mümkündür." der. Ayrıca Gedar, yukarı çıkabilmek için binanın hiçbir yerinde merdivenin olmadığını da vurgulayıp şu sonuca geliyor: " Böylece Kabus'un cenazesi göze görünmeyecek kristal bir tabutta koyularak, zincirle tavandan asılmıştır diyen bir efsanevi söylenceye inanmak kalıyor(Gedar,1358hş: 55). Zincirler halen tavandan asılı duruyor.

İslam öncesi dönemde İran'da büyüklerin kabirlerini, düşmanların onların kemiklerine ulaşamayacağı bir şekilde yaparlarmış. Bu kemik koruyan kabirlere İstudan denir (bkz. Nemati, 1391 hş.:107-109). Ancak Kabus'un bir mümin ve tutucu bir Müslüman olduğuna göre, onun cesedinin sonsuza kadar asılı kalmaz. İslam'ın ilk döneminde, büyük makamlı kişiler öldüğünde, insanların onlarla vedalaşabilmesi için, birkaç gün cenazeleri tavandan asılır, sonra toprağa verilmemiş. Kabus'a gelince de onun cenazesi birkaç gün kulenin tavanından asıldıktan sonra toprağa verilmiş olması mümkündür, ancak bu hususta net bir sonuç elde edilmemiştir.

9.2) İkinci görüşe göre, kulenin kurucusu sadece kendi döneminin azamet ve ihtişamını göstermek için güzel ve sanatsal bir yapı yaptırmış olabilir. Bilindiği gibi her bir kral kendinden kalıcı bir eser gelecekler için bırakmak da ister. Türk araştırmacısı Mustafa Ceza da bu hususta şöyle bir ifadede de bulunmuştur: "Bir mezar anıtından ziyade kudreti sembolize etmek üzere yapılmış bir hatıra yapısı olması mümkündür(Cezar, 1977: 328).

9.3) Kulenin 70 metre yükseklikte olması, onun Curcan şehrinin simgesi olarak ortaya çıkması ve uzaktaki yolculara bir rehber gibi Curcan'ın yolunu göstermesi de bir yapım amacı için bir olasılıktır(Purcafar,1370 hş.: 136). İran mimarisinde uzaktan gelen yolculara yolu gösteren yüksek boylu yapıtların sayısı az değildir. Kabus kulesi eğer de gerçekte böyle bir hedefle yapılmadıysa da, ister istemez zaman boyunca birçok yolcuya yolu bulmakta yardımcı olmuştur.

10) Orta Asya, İnan ve Anadolu'da Kabus Kulesine Benzer Yapıtlar:

Kule mimarisinin Orta Asya ve İnan'daki gemişı, İslam'dan önceki dönemlere dayanmaktadır. Ateşin kutsal olduğu Zerdüşť dininde ateş kuleleri inşı edilmiştir (Cezar, 1977: 26).

Kabus Kulesi'ne yüksek yapılı ve konik örtülü bir kule olarak bakarsak, Gazneli döneminde de onun sade örneklerini görmek mümkündür. Bugün Afganistan sınırları içinde bulunan Gazne şehrinde, Gazneli döneminde, birbirine benzeri kule gibi gözüken ve yarı sağlam olan iki minare günümüze kalmıştır.

Gezne'de bulunan çift minarenin birincisi (1115) (Ek 14) Sultan III. Mesud'a ikincisi ise Behram Şah'a (1117-1149) ait olduğu üzerindeki kitabelerden anlaşılmaktadır (Serin, 2014, s.21).

Kabus Kulesi, Zafer Kulesi olarak da bilinen Gazneli çift minaresi gibi taş kaide üstünde yıldız biçiminde yükselir. Gövdelerin 8 köşeli yıldız biçiminde olması, dar gövde ile dik irtifada yükselmesi, tuğla yapısı ve Kufi yazıları, Kabus Kulesiyle ortak yönleridir.

Çift minarenin içinde spiral bir merdiven vardır. Ancak Kabus Kulesinde hiçbir merdiven bulunmamaktadır. Çift minarelerde Yazı, bitki dekoru ve geometrik süsleme değişik şekillerde görünmekte (Asalnapa, 1999: 43) ancak Kabus kulesinin yazıları yalın ve köşeli kufi yazılar olmakla beraber onun dışında geometrik ve bitkisel süsleme bulunmamaktadır.

48 metre yüksekliğinde olan Gazneli minareleri (Asalnapa, 1999: 43), 53 metre yüksekliğinde olan Kabus Kulesine kıyasen 5 metre kısa durmaktadır.

Zafer kulelerinin form bakımından akrabası olan ilk mezar kulesi Kümbet Kabus'un birbiri ardından Türk coğrafyasında ve Gazneli devri ile hemen paralel sayılabilecek bir hakimiyet içerisinde ortaya çıkışı dikkat çekicidir (Arık, 1969: 60).

Konik rtl türbe örneklerini Büyük Selçuklu döneminde de görmek mümkündür. Bugün İnan sınırı içinde yer alan Doğu Radkan Kümbeti de (1205-6) (Ek 15) benzeri dış şemasiyle Kabus Kulesini hatırlatmaktadır.

Oktay Aslanapa'nın Horasan'da çadırların tuğladan abideler halinde ebedileştirildiği eserlerden biri olarak bildiği (Asalnapa, 1999: 83) Doğu Radkan Kümbeti, Kabus Kulesi gibi silindirik bir yapı olarak dıştan konik bir atiya sahiptir.

Doğu Radkan Kmbetinin gövdesinin çıkıntılı yivlerinin sayısı 36 adet (Molla hoseyni: <http://www.hamshahronline.ir/details/136910/Economy/Transport1>) olmakla beraber, bunun Kabus Kmbetindekiye göre daha fazla olduğunu belirtmek gerekir. Ancak irtifası 35 metre ile Kabus Kulesine göre daha kısadır.

Doğu Radkan kmeti 2.5 metre yüksekliğinde ve 12 köşeli olan bir kaide üzerinde yapılmıştır. 12 sayısının yılın 12 ayı, sezonlar, burç ve yıldızlarla iliğisi vardır (Mollahoseyni: <http://www.hamshahronline.ir/details/136910/Economy/Transport1>).

Kümbet Kabus şehrinin, demek Kabus Kulesinin yaklaşık 130 kkilometre batısında Kordkuy şehrinin civarında Radkan adlı köyün yakınında da, Horasan Radkan Kmbetine benzer, Korkuy Radkan Kümbeti (Ek 16) bir kümbet bulunmaktadır. Eskide İpek Caddesi zerine olan Batı Radkan Kümbeti, ormanlıkta bir tepe üzerinde duran pozisyonuyla yolculara yol gösterme açısından önem taşımış, bugün ise yarım sağlam durumuyla İnan Kültürel Miras Kurumu tarafından korunmaya alınmıştır.

Korkuy Radkan Kulesi ve Kubus kulesi arasında birçok benzerlik bulunmakta ve hatta bazen bu bina Kabus kulesinin kk boyulu bir taklidi olarak bilinmektedir. Kordkuy Radkan Kulesi de konik örtülü olarak tuğladan yapılmıştır ve binanın kollu tuğlaları arasında al süslemeleri işlenmiştir. İnan'da kollu tuğla sadece Kabus kulesinde ve Kordkuy Radkan kulesinde kullanılmıştır (Gaemi, 1995: 182).

Korkuy Radkan kulesi 32 metre yüksekliğiyle Kabus Kümbeti ve Doğu Radkan Kmbetinden daha kısa durmaktadır. Gövdesi de onlara göre daha sade ve düzdür.

Kabus Kulesi ve Korkuy Radkan Kümbetin ikisinde de dışarıdan ışık alabilecek bir gözenek bulunmaktadır. Kabus kulesindeki gözenek, konik kümbetin üzerindedir ve az da olsa yağmur ve kar oradan içeriye sızabilecektir. Radkan kulesinde ise bu sorunu gidermek için gözenek kümbetin üzerinde değil, bakağında yapmışlardır (Setayeş, 2015: 38).

Adı geçen kümbette yazıtlar hem Pehlevi hem de kufi hatla yazılmıştır. Kabus Kulesinde sadece Kufi hat gözükür.

Kabus kulesinin yazıtları, Radkan kulesi ile karşılaştırıldığında Kırmızı tuğlaların önemi orta çıkacaktır. Radkan'daki yazıtlar alçıdan yapıldığı için çoktan mahvolmuştur, ancak Kırmızı tuğlaların kıvamından dolayı, bin sene geçmesine rağmen, Kabus'teki yazıtlar ve onların kaydedilmiş tarihi, hiçbir bozukluğa uğramamıştır (Bkz.Otuz  Araştırmacı, 1984: 291-202). Sadece bazı kelimeler mermi isabeti yüzünden bir az kırılmış ve dökülmüş durumdadır. Ancak yazıtın alt konsolda tekrar olması, oradaki anlamı korumakta ve ona daimi bir hayat vermektedir.

Tarihi kaynaklarda Radkan kulesinin mimari "Ahmad Bin Omar" olarak kayda geçmiştir. Kabus mimarinin de aynı usta olabileceği ak edilmekte ancak bu konuda kesin bir bilgi yoktur (Gaemi, 1995: 182).

Türkmenistan'ın rėen'inde Harezmsahlar devrine ait Sultan Tekeş Türbesi ve İnan'ın Veramin'de Selçuklu döneminde ait Alaeddin Kümbeti, konik külah, dik ve silindirik mekanıyla Kabus Kulesinin diğer

benzer örnekleridir. Ancak onlar, yivleri, süslemeleri, irtifaları ve diğer birçok ayrıntılarında farklılıklarını da korumaktadırlar.

Kabus Kulesine benzeri konik kümbetli ve silindir gövdeli mimari geleneği Orta Asya ve İran'dan sonra Anadolu'da da devam etmiştir. Genellikle de bu özellikleri türbe mimarisinde görmek mümkündür. Bunlar Kabus Kulesi veya Sultan Mesud'un Zafer Kulesi gibi yüksek irtifalı olmasalar da genel görünüşleriyle o binalara çok benzerlik ifade etmekte ve Orta Asya ve İran'daki Türk geleneğinin Anadolu'da da devam ettiğini göstermektedirler.

Kayseri'deki Döner Kümbet, dıştan konik külahla, içten ise silindirik mekan üzerine kubbe ile örtülüdür (Bkz. Aslanapa: 165). Aynı özellikleri Kırşehir Melik Gazi Türbesinde, Erzurum Padişah Hatun Türbesinde, Erzurum Gümüşlü Kümbet'de, Ahlat Hasan Paşa Türbesinde, Ahlat Hüseyin Timur Türbesinde (Ek 17) ve yine birçok türbede görmek mümkündür. Özellikle de Hüseyin Timur ve Ahlat Buğatay Aka (Ek 18) türbeleri, ilk bakışta küçük bir Kabus Kulesi gibi gözükmektedirler.

Kabus Kulesindeki kare planı ve konik külahı burada da görebiliyoruz: Türbeler kare planlı yüksek bir kaidenin köşeleri pahlanmak suretiyle elde edilen bir poligona oturan silindirik bir gövde ile onu örten konik bir külahtan oluşmuştur (Önkal, 1996: 215). İran'da ve Orta Asya'da yapıtın ana malzemesi olarak kullanılan tuğla yerine, diğer Anadolu türbeleri gibi bu iki türbenin de ana malzemesini kesme taş oluşturmuştur.

Türbelerin kaidesinin köşelerinin pahlanması ve yanından bir merdivenin geçmesi, dıştan bakıldığında onları Kabus Kulesinin altındaki tepeye ve onda yer alan merdivenine benzetmektedir. Gövdelerinin aralıksız ve yivsiz düz denebilecek bir şekilde konik külahı geçişleri, ince dik irtifaları ve binanın değişik kısımlarının boyutundaki tenasüp ve orantıları, ilk bakışta Kabus Kulesini andırmaktadır.

11) Sonuç:

Bu makale, Türk dünyasının mimarisinin en önemli şaheserlerinden biri olan Kabus Kule'si (Farsça: Borc-e Kabus) üzerinde yazılmıştır. Bu kule Tarihi metinlerde Kümbet-i Kabus (Farsça: Gonbad-e Ghabus/ گنبد قابوس) olarak da bilinmektedir. Kabus kulesi iki milyon İran Türkmenlerinin yaşadığı Türkmensahra bölgesinin en büyük şehri olan Kümbet Kabus'ta yer almaktadır.

11. yüzyıl başında (1006) Al-i Ziyar sultanlarından olan Kabus Voşmgir tarafından yapılan bu kule, 2012. yılda dünyanın en yüksek tuğla yapısı olarak Unesco'da kayda geçmiş ve dönemin cumhurbaşkanı olan Ahmedinejad'ın da bulunduğu bir tören boyunca Kümbet şehrinde kulenin yanında bu haber ilan edilmiştir. Kule, tepenin irtifasıyla beraber 70 metre yüksekliğe sahiptir.

Kulenin en bariz özelliği tamamen tuğla ile yapılmasıdır. Öyle ki kümbeti izleyenler onu tamamen tek parça bir kronik tuğladan yapılmış gibi görürler, ayrıca bu kule kollu tuğladan yapılmıştır. İran'da kollu tuğla sadece Kabus kulesinde ve Kordkuy Radkan kulesinde kullanılmıştır.

Binanın yapımından bin seneden fazla zaman geçmesine rağmen hala kendi istihkam ve kıvamını korumaktadır.

11. yüzyılın mimarisinde İran mimarisinin diğer örnekleri gibi, binanın duvarlarında fazla süsleme görülmemekte ve kule sade ve yalınlığı ile güzelliğini korumaktadır. Ancak çevresinde kufi hatlardan oluşan yazıtlar da bulunmaktadır ki orada binanın kurucusu ve onun yapılış tarihi hakkında bilgi verilmektedir.

Kabus kulesinin yapım amacı üzerinde değişik görüşler mevcuttur; en yaygın olan görüş ise, banisinin yani Kabus bin Voşmgir'in onu kendi mezarı olarak kullanmayı amaçlamasıdır. Ancak son zamanlarda yapılan kazılar sonucunda Kabus'un cenazesinden orada hiçbir eser bulunmamıştır. Sadece bir tabutluk boş yer vardır ki bu da bir zamanlar Kabus'un cenazesinin oradan alındığı ihtimalini vermektedir ancak tarihi kaynaklarda onun üzerine hiçbir şey yazılmamakta ve Gabus'un tam olarak nereye defnedildiği hakkında da bir net bilgi yoktur.

Kabus Kulesi, Türk dünyasında ortaya çıkan Mezar Kulelerinin günümüze kalan en eski örneğidir. Bu kulenin form açıdan Gazneli döneminde yapılan çift minareye (zafer kulelerine) benzemesi hem de onlara yakın bir zamanda yapılması meraklı araştırmacıları ilgisini çekmektedir.

Kabus Kulesi, Türkiye'de fazla bilinmeyen Türk yerleşimli bir bölgede İranlı bir sultan tarafından yapılmıştır. Onun Türk bölgesinde olması ve Türkmensahralı Türkmenlerin bir milli simgesine dönüşmesi Türk sanatı içinde de değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu açıdan Kabus Kulesi, iki medeniyetin buluştuğu bir eserdir. Ayrıca mimarının tam olarak hangi milletten olduğu da belli değildir. Orada yerleşimli Orta Asya mimarisine hakim olan Türklerden de olma ihtimali vardır. Kulenin mimari özelliklerine bakıldığında Orta Asya'da gelişmiş olan kule, silindirik gövde ve konik kümbet tarzını devam ettirdiği ve aynı çizgide ilerlediği görülmektedir. Silindirik gövdeli konik örtülü türbe tarzı Anadolu Selçuklusunda da devam etmiş, Anadolu'da da Kabus Kulesini andıran Hüseyin Timur Türbesi ve Bugatay Aka türbesi gibi birçok türbe bulunmaktadır.

Son olarak, Kabus Kulesi İslam Sanat Tarihinde konik örtülü tuğla yapı silindirik gövdeli ve inceden dik irtifalı ilk türbe olmasa da, ondan önce yapılan ve ondan sonra İran'da ve Anadolu'da devam eden o tarz eski türbelerin arasından günümüze kalan en yüksek irtifalı, en ihtişamlı ve en güzeldir ve özellikle de dünyanın en yüksek tuğla kulesidir.

KAYNAKÇA

- AKATABAY, Şehrüz- AKATABAY- Ferahmand (2005). *Borc-e Gabus, Refiterin Borc-e Acori-e Cehan*, Gorgan: Mahtumkulu Firagi yay.
- ALTUN, Ara (1988) . "Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul, ss. 33-44.
- ARIK, M. Oluş (1969) . "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu (Anatolia)*, XI (1967), Ankara, ss. 57-102.
- ASLANAPA, Oktay (1999). *Türk Sanatı*, 5. Basım, İstanbul: Remiz Kitabevi.
- CEZAR, Mustafa(1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Sanat Dizisi: 28, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- CRİSTOFRETTİ, Simone (2014). "on the Era of Yazdegard III and the Cycles of the Iranian Solar Calendar", *Annali di Ca Foscari*, Vol. 50, Dicembre 2014, ss. 143-156.
- ÇORUHLU, Yaşar (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, , 3. Basım, İstanbul: Kabalıcı.
- DEVECEİ, Abdurrahman (2009). "İran Türkmenleri: Türkmensahra", *Ortadoğu Analiz*, sayı 1, cilt 10, Akara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Orsam/ Orsam, ss.51-60.
- DIYARBEKİRLİ, Nejat vd. (1993). *Başlangıçtan bugüne Türk sanatı*, Sanat Dizisi: 45, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GAEMİ, Cemşid (1995). "Borc-e Radkan (Radkan Kulesi)", *Der Galamrov-e Mazenderan Seri Kitabı*, sayı 2, Kümbet: Talayi yay.
- GEDAR, Andre (1358 hş.). *Honar-e İnan*, terc. Behruz Refii, Tahran: Şehid Beheştî Üniversite yay.
- GOLİ, Eminullah (1366 hş.). *Seyri Der Tarih-e Siyasi ve Ejtemai-e Torkmanha*, Neşr-e, Tahran: Elm yay.
- GORHANÇİ, Mohammadali (1981). *Nohbe-ye Seyfiye*, Basıma Hazırlayan: Mansure Ettetehadiye- Sirus Saadvendiyan, Tahran: Tarih-e İnan yay.
- HATEM, Golamali (1993). "Borc-e Gabus Şukuh-e Honar", *Gerdeş dergisi*, no 10-11, sayı ilkbahar ve yaz, Tahran, ss. 3-10.
- HİLLENDBRAND, Robert (2006). *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, çev. Çiğdem Kafescioğlu, İstanbul: Homer Kitabevi.
- HİVEÇİ, Eyup, *Dairet-ül-maarif-e Torkman* (<http://www.bayragh.ir/modules/smartsection/item.php?itemid=114>).
- HUDDUD-EL-ALEM MİN-EL-MAŞRİK EL-EL-MAĞRİB (1983/372 h.k)(yazar belirsiz), hazırlayan: Menuçehr Sutudeh (1362 h.ş.) Tahran: Tahuri Kütüphanesi.
- MESBAH, A.- Ahmadi, Gh. R.- Vetr, M. Gh.(2012). "Seismic Vulnerability Analysis and Rehabilitation of Gonbad Kavous Tower", *75 WCEE, I SBOA*, 15th world conference on earthquake engineering, september Lisbon, Portugal.
- MECİDİ, Fatme Essadat - FARDİN MEHR, Mohammadali. "Barresi ve Tahlil-e Enva-e Gonbad Der Sahtar-e Benaha-ye Sonnat-e İnan", *San'ate Sahteman Dergisi*, sayı 115, s.32 ([http://www.khuisf.ac.ir/prof/Images/Uploaded_Files/gonbad\[6898222\].PDF](http://www.khuisf.ac.ir/prof/Images/Uploaded_Files/gonbad[6898222].PDF)).
- MEŞKUTİ, Nosratullah (1970). *Feshreste Benaha-ye Tarihi ve Amaken-e Bastani-e İnan*, Tahran: Kültür ve Sanat Bakanlığı.
- MOLLAHOSEYNİ, Mohammad(1390 hş.). "Aşenayi Ba Borc Radkan- Horasan Rezevi", *Hemşehri Gazetesi*, 16 Hordad (<http://www.hamshahrionline.ir/details/136910/Economy/Transport1>).
- OTUZ ÜÇ ARAŞTIRMACI (1984). "Borc-e Gabus (Gabus Kulesi)", *Memari-e İnan kitabı* (İnan Mimarisi), Tahran, 185-303.
- ÖNEY, Gönül (1981). *İnan ve Anadolu Selçuklu türbelerinin mukayesesi*, Ankara: Ankara Üniv.
- PİRNİYA, Mohammad Kerim(1383 hş.). *Sebk Şenasi-e Memari-ye İrani*, Tahran: Sुरुş Daneş yay.
- ÖNKAL, Hakkı (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Sayı:91, Ankara: Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- POPE, Artur (1984). *Memari-e İrani (İnan Mimarisi)*, çev. Reza Besiri, Tahran: Mir yayınevi.
- PURCAFAR, Mohammad Reza – PURCAFAR, Ali (1370 hş.). "Barrasi-e Tatbighi-e Asar-e Memari-e Eslami: Kabus Bin Woşmgir Kulesinden Peternas İkiz Kulesine kadar (KLCC)", *Name-ye Memari ve Şehrsazi Dergisi*, sayı 5, Tahran: Sanat Üniversitesi yay.
- RABİNO, h.l. (1986). *Mazenderan ve Esterabad*, çev. Golamali Vehid Mezenderani, Tahran: Şirket-e Entesarat-e Elmi Ferhengi.
- SHARBATİ, Akbar (2013). "Historical and cultural attractions, and Its role in economic development in Golestan Province", *Life Science Journal*, 10(4), 229-234 (<http://www.lifesciencesite.com>).
- SELİMİ, Muhammed Durdi (1993). *Gonbad-e Gabus*, Gonbad: Yazar.
- SERİN, Muhiyettin vd. (2014). *İslam Sanatları Tarihi*, Yayın no 1117, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- SETAYEŞ, Abdolmetin (2015). *Bor-ce Gabus*, Gonbad: Azad yay.
- TESLİMİ, Nasrollah vd.(1381hş.). *Tarih-e Honar-e İnan*, Tahran: Şerekat-e Çap ve Neşr-e Kitabha-ye Dersi.
- UNESCO World Heritage Convention Nomination of Properties for Inscription on The World Heritage List (2011). *Gonbad-e Qabus*, Tahran: Iranian Cultural Heritage, Handicrafts And tourism Organization.

EKLER:

Ek1. Rıza Şah'ın Türkmen Sahra'yı kendi istilası altına alıp, Kabus Kulesinin dışına bir duvar yaptırdığı döneme ait fotoğraf. Bu duvar daha önceki dönem resimlerinde gözükmemektedir. (Resim Kaynağı: www.mytourguid.ir)

Ek2. Türkmen Sahra Türkmenleri Kabus Kulesinin yakınında tören yaparken.

EK3. Kumbet Kabus Şehrinin yeni oluştuğu yıllardan bir fotoğraf. Fotoğraf 2. Dünya savaşında bir casus Alman uçağında alınmıştır (www. Mytourguide.ir3).

EK4. Bugünkü Kumbet Kabus Şehri

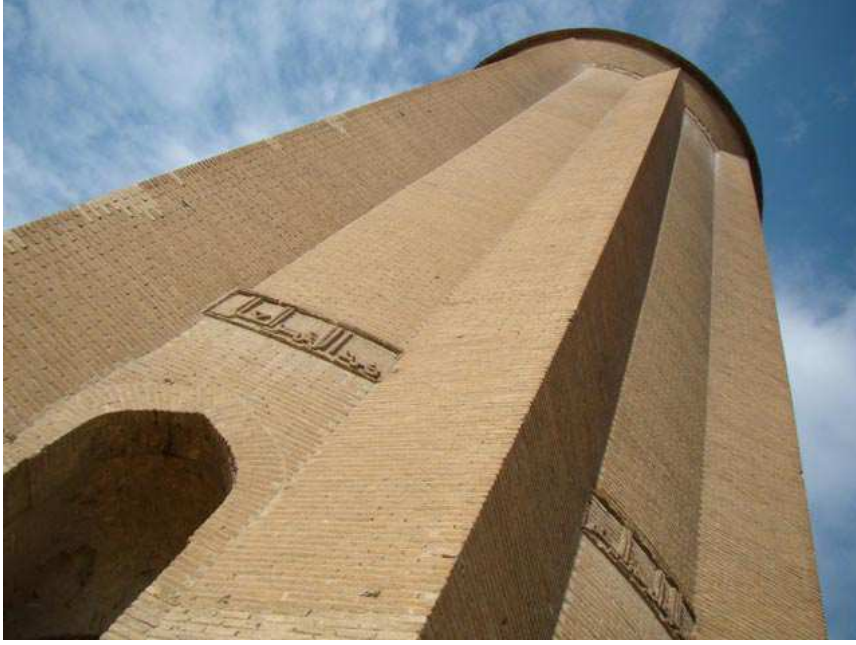

EK5.Kabus Kulesinin İç Şeması, (Setayeş, s. 65.)

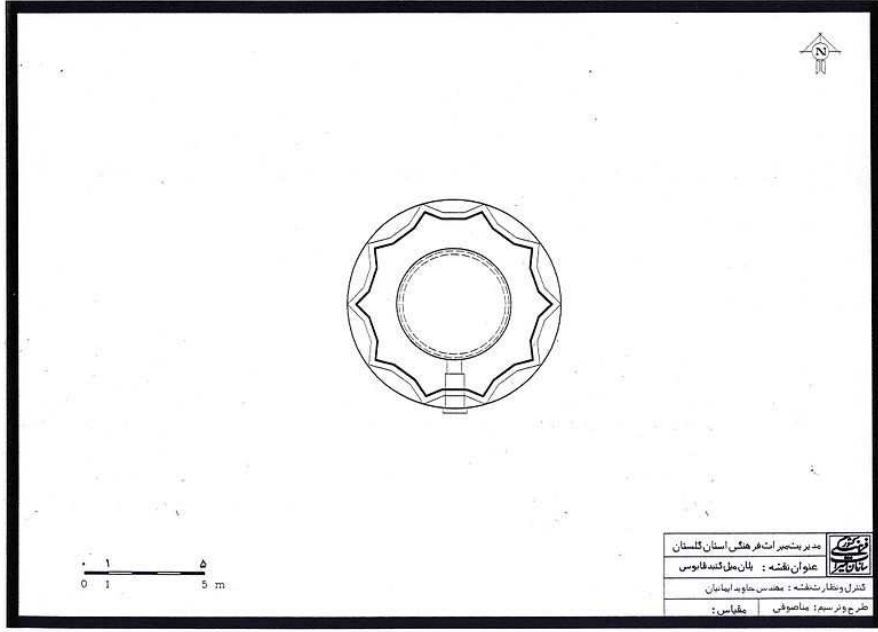
Ek6. Kabus Kulesinin içi, giriş kapı (Kaynak: Fars Haber Ajansı)

Ek7. Kabus Kulesinin ön tarafı

E8. Bina Üzerinde bir kitabe: Emr bi bnaeh fı hayatıh (Hayatında bina yapılmasına emretti)

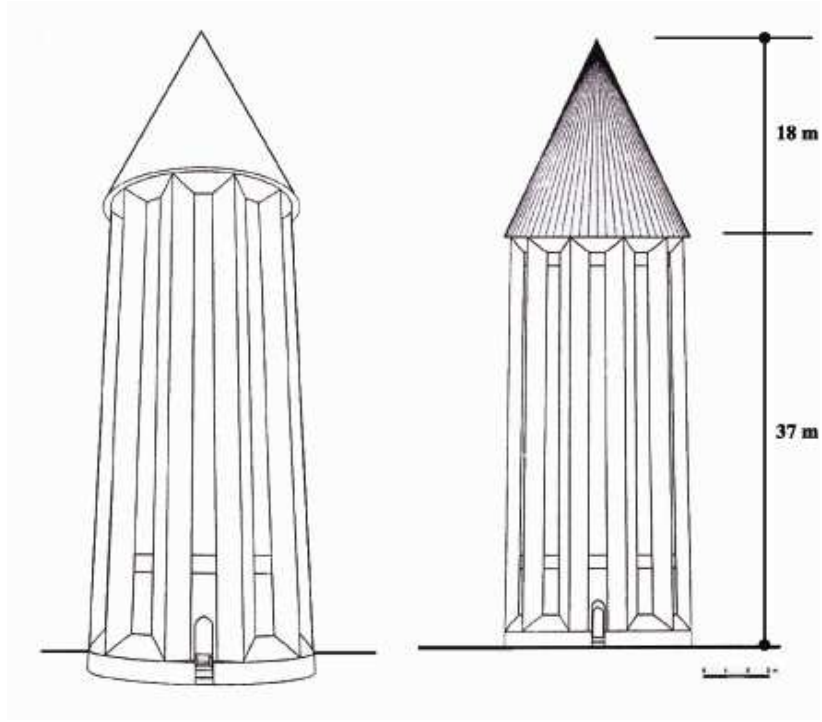

Ek9. Kabus Kulesinin Planı (Gölüstan Velayeti Kültürel Miras Müdürlüğü)

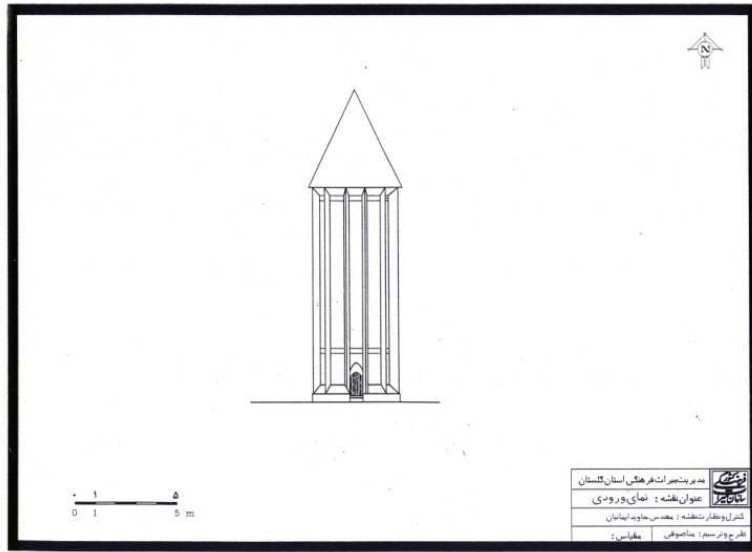

Ek10. Kabus Kulesinin konik başı ve planı (Unesco, 2011: Resim 24)

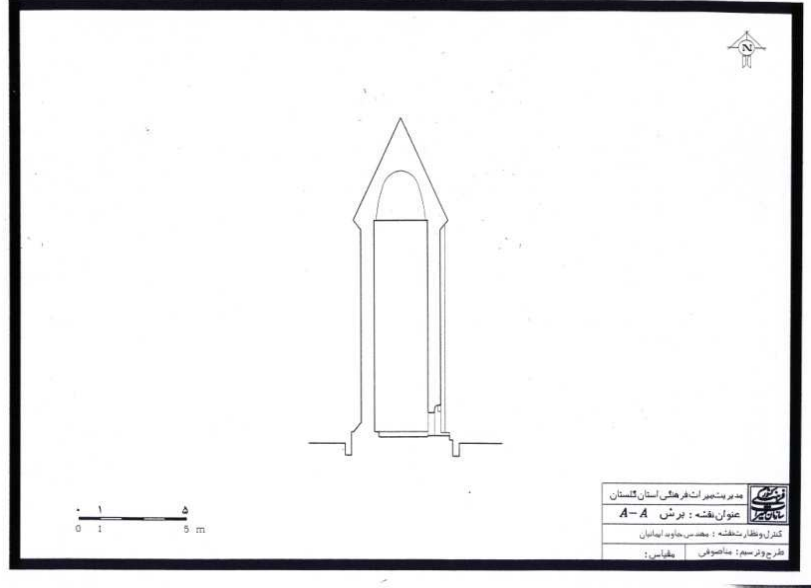

Ek11. Kabus Kulesinin dairevi gövdesi, köşeler ve köşe arkaları (Setayeş, 2015: 33)

Ek12. Kabus Kulesinin Ön Şeması (Gülüstan Velayeti Kültürel Miras Müdürlüğü)

EK13. Kabus Kulesinin A-A kesiti ((Gülüstan Velayeti Kültürel Miras Müdürlüğü)

EK14. Sultan Mesud Gazneli Minaresi- Zafer Kulesi, Gazne , 12. Yüzyıl (https://tr.wikipedia.org/wiki/Gazne_Devleti)

EK15. Doğu Radkan Kulesi, Horasan-İran (Hemşehri Gazetesi, <http://www.hamshahrionline.ir/details/137215>.)

EK16. Kordkuy Radkan Kulesi, Gülistan-İran (Hemşehri Gazetesi, <http://www.hamshahrionline.ir/details/137215>)

EK17. Ahlat, Hüseyin Timur Türbesi (Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri)

EK18. Ahlat, Buğatay Aka Türbesi (Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri)